

**RAQAMLI AXBOROT OQIMLARI TA'SIRIDA YOSH AVLOD PSIXIKASINING
O'ZGARISH DINAMIKASI: UCH TOMONLAMA TAHLIL**

Matniyazova Nazokat Egamberganovna
Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda raqamli axborot muhitida yosh avlod psixikasiga ko'rsatiladigan ta'sir jarayoni psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlar birligi asosida ko'rib chiqiladi. Maqsadli axborot ta'sirining kognitiv sxemalarni qayta qurish, hissiy barqarorlikni buzish va shaxsning ijtimoiy-kommunikativ tuzilmasini deformatsiyalash yo'llari ilmiy tahlil qilinadi. Tarbiyaviy amaliyot va profilaktik ishlarda qo'llash uchun integrativ psixologik-pedagogik model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'sir dinamikasi, kognitiv sxema, hissiy barqarorlik, shaxs deformatsiyasi, psixologik-pedagogik model, axborot gigieyeni, profilaktik psixologiya, yosh avlod, uch tomonlama tahlil.

**ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЯ ПСИХИКИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ ПОД
ВОЗДЕЙСТВИЕМ
ЦИФРОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОТОКОВ: ТРЁХСТОРОННИЙ АНАЛИЗ**

Аннотация: В данном исследовании процесс воздействия цифровой информационной среды на психику молодого поколения рассматривается в единстве психологического, педагогического и социального аспектов. Проводится научный анализ механизмов целенаправленного информационного воздействия, направленных на реструктуризацию когнитивных схем, нарушение эмоциональной устойчивости и деформацию социально-коммуникативной структуры личности. Предлагается интегративная психолого-педагогическая модель для применения в воспитательной практике и профилактической работе.

Ключевые слова: динамика цифрового воздействия, когнитивная схема, эмоциональная устойчивость, деформация личности, психолого-педагогическая модель, информационная гигиена, профилактическая психология, молодое поколение, трёхсторонний анализ.

**DYNAMICS OF CHANGES IN YOUNG GENERATION'S PSYCHE UNDER THE
INFLUENCE
OF DIGITAL INFORMATION FLOWS: A THREE-DIMENSIONAL ANALYSIS**

Abstract: This study examines the process of digital information environment's impact on the psyche of the younger generation through the integrated lens of psychological, pedagogical, and social dimensions. A scientific analysis is conducted of the mechanisms of targeted information influence aimed at restructuring cognitive schemas, disrupting emotional stability, and deforming the social-communicative structure of the personality. An integrative psychological-pedagogical model is proposed for application in educational practice and preventive work.

Keywords: digital influence dynamics, cognitive schema, emotional stability, personality deformation, psychological-pedagogical model, information hygiene, preventive psychology, young generation, three-dimensional analysis.

KIRISH

Psixologiya fanining tarixiy taraqqiyotida inson ongiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillarning o'rganilishi har doim markaziy o'rinni egallagan. Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi yangi psixologik fenomenlarni hayotga kiritdi — ularning ichida eng murakkabi va eng xavflisi bu raqamli axborot oqimlari orqali amalga oshiriluvchi maqsadli psixologik ta'sirdir. Ushbu ta'sir an'anaviy propagandadan tubdan farqlanadi: u ko'rinmas, uzluksiz va shaxsiylashtirilgan tarzda amalga oshiriladi.

Yoshlik davri psixologik nuqtai nazardan shaxs shakllanishining eng mas'uliyatli va eng ta'sirchan bosqichi hisoblanadi. Bu davrda kognitiv tuzilmalar, qadriyat yo'nalishlari va emotsional nazorat mexanizmlari hali to'liq mustahkamlanmagan bo'ladi. Aynan shu psixologik holat yosh avlodni raqamli axborot ta'sirining eng asosiy nishoniga aylantiradi. Lekin ushbu muammoni faqat psixologik prizmadan ko'rish yetarli emas — uni pedagogik va ijtimoiy jihatlar bilan birgalikda, ya'ni kompleks tarzda o'rganish ilmiy jihatdan to'laqonli yondashuvni ta'minlaydi.

Mazkur maqolada uch tomonlama tahlil metodologiyasi asosida — psixologik, pedagogik va ijtimoiy o'lchovlar birligi orqali — raqamli axborot oqimlari yoshlar psixikasiga qanday o'zgarish dinamikasini kiritishi ilmiy jihatdan o'rganiladi.

1. PSIXOLOGIK TAHLIL: KOGNITIV VA EMOTSIONAL TUZILMALARNING DEFORMASIYASI

Raqamli axborot ta'sirining psixologik mexanizmlarini tushunish uchun avvalo inson ongining axborotni qayta ishlash modeliga murojaat qilish zarur. Beck (1979) ishlab chiqqan kognitiv sxemalar nazariyasiga ko'ra, inson yangi ma'lumotlarni mavjud ichki «sxemalar» orqali idrok etadi va talqin qiladi. Raqamli axborot xurujlari ushbu sxemalarni asta-sekin, sezilmas tarzda qayta quradi — ya'ni individning voqelikni idrok etish tarzi o'zgaradi, u esa buni anglamaydi.

Ushbu jarayonning eng aniq ko'rinishi atribusiya xatolarida namoyon bo'ladi. Maqsadli axborot kampaniyalari natijasida yoshlarda tashqi sababchilik lokusi (external locus of control) mustahkamlanadi: ular o'z hayotidagi voqealarni, muvaffaqiyatlarini va muvaffaqiyatsizliklarini tashqi kuchlarga — jamiyatga, davlatga yoki «boshqalarga» bog'lay boshlaydi. Bu holat psixologik mas'uliyatsizlikning va passiv xulqning kognitiv asosini shakllantiradi.

Emotsional tuzilmalar nuqtai nazaridan esa raqamli axborot oqimlarining uzluksizligi alohida xavf tug'diradi. Seyle (1936) taklif etgan umumiy adaptatsion sindrom nazariyasi doirasida bu jarayonni quyidagicha tushuntirish mumkin: muntazam ravishda salbiy yoki qo'zg'atuvchi axborotga duchor bo'luvchi yosh organizm dastlab keskin reaksiya (tashvish bosqichi), so'ngra moslashish (rezistentlik bosqichi) ko'rsatadi. Biroq salbiy ta'sir uzoq davom etsa, emotsional tizimning tugash (charchoq) bosqichi boshlanadi — bu klinik jihatdan depressiv simptomatika, emotsional qo'ng'iroqsizlik va apatiyaning shakllanishida ifodalanadi.

Psixologik jihatdan yana bir muhim konstrukt — «narrativ identifikatsiya» fenomenidir. Yoshlar o'z shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda kuchli narrativlarga — hikoya va obrazlarga — tayanadi. Raqamli axborot muhitida esa bu narrativlar ko'pincha sun'iy ravishda konstrukttsiya qilingan bo'ladi: muayyan g'oyani «tabiiy» va «mantiqiy» ko'rsatish uchun emotsional jihatdan jozibali, lekin mazmunan noto'g'ri hikoyalar tarqatiladi. Yoshlar bunday narrativlarni tanqidiy baholamasdan o'z shaxsiy hissiyotlari bilan birlashtirib yuboradi.

2. PEDAGOGIK TAHLIL: TA'LIM MUHITI VA HIMOYA RESURSLARI

Pedagogik nuqtai nazardan raqamli axborot ta'siriga qarshi himoyaning asosi — o'quvchida tanqidiy va refleksiv fikrlash madaniyatini erta yoshdan shakllantirish hisoblanadi. Biroq zamonaviy ta'lim amaliyotining tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ta'lim paradigmasi ushbu vazifaga etarlicha moslashmagan. Replikativ o'qitish — ya'ni bilimni tayyor holda uzatish va uni so'zsiz qabul qilishga o'rgatish — o'quvchida passiv axborot iste'molchisini shakllantiradi. Axborot xurujlari uchun esa aynan bunday passiv iste'molchi ideal nishon hisoblanadi.

Pedagogik psixologiyada «metakognitsiya» tushunchasi — ya'ni o'z fikrlash jarayonini kuzatish va nazorat qilish qobiliyati — axborot ta'siriga qarshi eng samarali himoya vositasi sifatida ko'rib chiqiladi (Flavell, 1979). Metakognitiv ko'nikmalar shakllangan o'quvchi axborotni qabul qilishda o'ziga savol beradi: «Bu xabar qayerdan keldi? Kim tarqatdi? Nima maqsadda? Men bu axborotga nima uchun ishonmoqchi bo'lyapman?» Ushbu savollar to'plamini muntazam qo'llash odatini shakllantirish ta'lim jarayonining strategik vazifasiga aylanishi lozim.

Ta'lim muhitining o'zi ham muhim himoya resursi bo'lib xizmat qiladi. Vygotskiy (1978) «yaqin rivojlanish zonasi» konsepsiyasida ta'kidlaganidek, bolaning bilish faoliyati ijtimoiy munosabatlar tizimida shakllanadi. Demak, sinfxonadagi va oiladagi psixologik xavfsizlik muhiti, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonchli munosabat — bu omillarning barchasi yoshning tashqi axborot ta'siriga nisbatan ichki mustahkamligini oshiradi. Ishonchli ta'lim muhitida o'sgan yosh o'z shubhalarini ochiq ifodalay oladi, manipulyativ axborotni katta yoshlilar bilan muhokama qiladi va shu orqali uni tanqidiy baholashni o'rganadi.

Pedagogik amaliyotda «simulyatsiya va tahlil» metodi alohida samaradorlik ko'rsatmoqda. Bu metodda o'quvchilarga real axborot xurujlarining namunaviy holatlari ko'rsatiladi, ular guruh bo'lib ushbu holatlarni tahlil qiladi, manipulyatsiya usullarini aniqlaydi va o'z xulosalarini shakllantiradi. Bunday mashg'ulotlar nazariy bilimni amaliy ko'nikmaga aylantiradi va yoshda doimiy axborot gigieyenasini odatini tarbiyalaydi.

3. IJTIMOIIY TAHLIL: MUHIT, GURUH DINAMIKASI VA TIZIMLI OMILLAR

Ijtimoiy tahlil nuqtai nazaridan raqamli axborot ta'sirining samaradorligi ko'p jihatdan ijtimoiy muhit omillariga bog'liqdir. Bronfenbrenner (1979) ekologik tizimlar nazariyasi doirasida yoshning rivojlanishi bir-birini o'rab turuvchi ijtimoiy tizimlar — mikrotizim (oilasi, sinf), mezotizim (maktab, mahalla), ekzotizim (ommaviy axborot vositalari) va makrotizim (madaniyat, mafkura) — o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida sodir bo'ladi. Raqamli axborot xurujlari ushbu tizimlarning barchasiga bir vaqtda kirib borish imkoniyatiga ega.

Guruh dinamikasi nuqtai nazaridan «ijtimoiy tasdiq» (social validation) mexanizmi axborot ta'sirini kuchaytiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Raqamli platformalardagi «layk» va «ulashish» ko'rsatkichlari soxta konsensus effektini yaratadi: yoshlar o'zlari ko'rgan axborotni uning mazmunan to'g'riligi emas, balki uning qanchalik keng tarqalgani va boshqalar tomonidan qanchalik ma'qullangani asosida baholaydi. Ushbu hodisani «axborot kaskadlari» (information cascades) nazariyasi (Bikhchandani et al., 1992) yaxshi tushuntiradi: birinchi bir nechta shaxsning axborotni ma'qullashi keyingi foydalanuvchilarni ham uni qabul qilishga undaydi va natijada katta aholini qamrab olgan noto'g'ri e'tiqod zanjiri paydo bo'ladi.

Tizimli omillar jihatidan e'tiborga loyiq masala — raqamli platformalar arxitekturasining o'zi aslida insonning zaif psixologik tomonlariga mo'ljallangan tarzda qurilganligidir. «Diqqat iqtisodiyoti» (attention economy) kontsepsiyasi (Williams, 2018) asosida yaratilgan platformalar foydalanuvchini imkon qadar uzoqroq o'zida ushlab turish uchun uning his-tuyg'ularini qo'zg'atuvchi kontentni ustuvor ko'rsatadi. Bu nafaqat individual, balki ijtimoiy darajada ham salbiy oqibatlar keltirib chiqaradi: jamoatchilik diskursi tobora ko'proq emotsional va tobora kamroq faktik asosda quriladigan bo'lib qoladi.

Ijtimoiy jihatdan yana bir muhim omil — oilaning bufer (himoya) funksiyasi. Tadqiqotlar (Laursen & Collins, 2009) shuni ko'rsatadiki, ota-ona bilan sifatli muloqot o'rnatgan yoshlar raqamli ta'sirlarga nisbatan sezilarli darajada chidamlir bo'ladi. Biroq zamonaviy jamiyatda avlodlararo «raqamli tafovut» oilaning ushbu bufer funksiyasini zaiflashtirib qo'ymoqda: ko'p hollarda ota-onalar farzandlari murojaat qilayotgan raqamli muhit haqida yetarli tushunchaga ega emas.

4. INTEGRATIV PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MODEL

Yuqorida bayon etilgan uch tomonlama tahlil asosida biz yoshlarni raqamli axborot xurujlaridan himoya qilishning integrativ modelini taklif etamiz. Ushbu model uch yo'nalishli tizim sifatida qurilgan bo'lib, har bir yo'nalish o'zaro chambarchas bog'liq.

Birinchi yo'nalish — psixologik chidamlilik (resilience) dasturi. Bu dastur doirasida yoshlarda emotsional o'zini-o'zi tartibga solish ko'nikmalari, kognitiv moslashuvchanlik va sog'lom o'z-o'zini qadrlash his-tuyg'usi maqsadli tarzda shakllantiriladi. Psixolog va pedagog birgalikda ishlaydigan kichik guruh treninglari eng samarali format hisoblanadi.

Ikkinchi yo'nalish — tizimli media ta'lim. Bu yo'nalishda faqat axborotni tekshirish ko'nikmalarini o'rgatish emas, balki axborot muhitining konstruksiyalash tamoyillarini, platforma algoritmlarining ishlash mantig'ini va raqamli ta'sirning psixologik mexanizmlarini tushuntirishga urg'u beriladi. Bilimli yosh o'z tushunmovchiligiga ishonmaydi — u savollar beradi.

Uchinchi yo'nalish — oila va muhitni jalb qilish. Ota-onalar va pedagoglar uchun mo'ljallangan alohida ta'lim dasturlari orqali katta yoshlilar ham raqamli muhitni to'g'ri tushunishga o'rgatiladi. Faqat shu holda oila o'zining tabiiy psixologik bufer funksiyasini to'liq bajara oladi va yoshning ishonchli maslahatchisiga aylanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, raqamli axborot oqimlarining yosh avlod psixikasiga ta'siri — bu bir o'lchovli emas, balki ko'p qatlamli jarayon bo'lib, uni faqat bitta fan doirasida to'liq tushunish mumkin emas. Psixologik tahlil kognitiv sxemalar va emotsional tuzilmalarning qanday deformasiyalanishini ko'rsatadi; pedagogik tahlil ta'lim muhitining himoya resursi sifatidagi o'rmini belgilaydi; ijtimoiy tahlil esa tizimli va guruhliy omillarning ta'sir kuchaytiruvchanligini ochib beradi.

Uchala tahlil yo'nalishi yagona xulosaga olib keladi: yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilish uchun faqat texnik yoki huquqiy chora-tadbirlar yetarli emas. Zarur bo'lgan narsa — yoshning ichki psixologik resurslari va tashqi ijtimoiy-pedagogik muhitning hamohang rivojlanishidir. Bu esa o'z navbatida psixologiya, pedagogika va ijtimoiy fanlar sohasidagi mutaxassislarning birgalikdagi izchil harakatini taqozo etadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun ustuvor yo'nalish sifatida O'zbekiston yoshlari namunasida ushbu modelning empirik sinovdan o'tkazilishi va milliy ta'lim tizimiga moslashtirilgan profilaktik dasturlarning yaratilishi tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Beck, A. T. (1979). *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. Penguin Books.
2. Bikhchandani, S., Hirshleifer, D., & Welch, I. (1992). A theory of fads, fashion, custom, and cultural change as informational cascades. *Journal of Political Economy*, 100(5), 992–1026.
3. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.
4. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company.
5. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
6. Laursen, B., & Collins, W. A. (2009). Parent-child relationships during adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology*, 2, 3–42.
7. Selye, H. (1936). A syndrome produced by diverse nocuous agents. *Nature*, 138, 32.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
9. Williams, J. (2018). *Stand Out of Our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy*. Cambridge University Press.
10. Xasanov, B. A. (2022). *Axborot psixologiyasi: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.